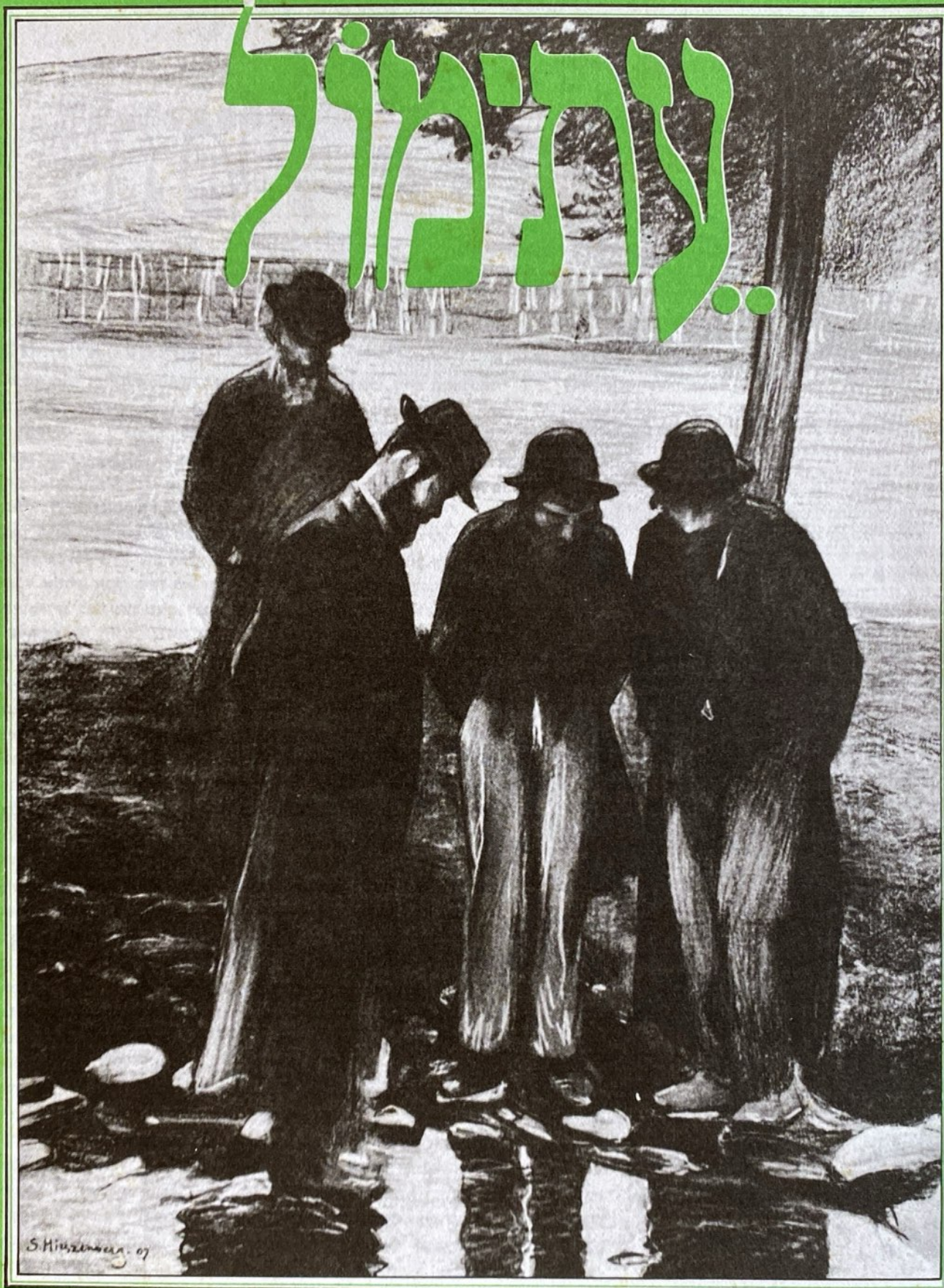
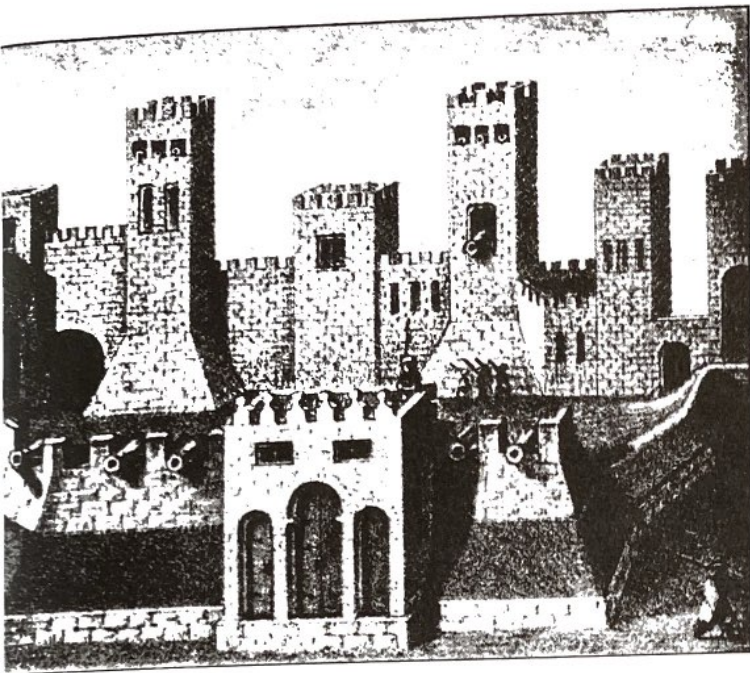

עיתון

הירשנברג: תשליך

כרך י גליון 1 (57)
תשרי תשמ"ה - אוקטובר 1984

ירושלים בעיני העליה הראשונה

אכזבה מעיר הקודש ומתושביה
-ההתעלמות, הביקורת והחלומות
מאת יפה ברלוביץ

והמוזנחת ולתחיה החדשה? אמנם בתקופה ההיא נעשו נסיונות ראשונים של יציאה מן החומות ובניין שכונות ראשונות מחוץ לעיר העתיקה, אבל נסיונות אלה לא העלימו את המצב היסודי של העיר.

ירושלים העתיקה היתה אז מעוזם של אנשי "הישוב הישן", שחלקם הגדול רצו להמשיך ולחיות מ"חלוקה" ולהסתדר בדלת-אמות של תורה והלכה. הם התנגדו להשכח לה ולהרחבת-דעת, וראו, בחלקם, בכפרים היהודים ובעבר דה העברית - סכנה לקיומם. כתוצאה מכך התקבלה גם התייחסותם של סופרי הישוב החדש אל בני ירושלים הוותיקים. כידוע, העמידו סופרי הישוב החדש לא רק ספרות-מתארת, אלא גם ספרות-מסבירה וספרות של תעמול, לה, וכספרות תעמולה מובן שלא יכלו להרבות ולספר על ירושלים, שכן התביישו במראותיה העלובים, והסתייגו מאורחות-החיים המתנהלים בה. יוצא איפוא, שגם אם רצו הסופרים לכתוב על ירושלים, היו אך מבקרים ומגנים אותה. מיצירה כזו השתדלו חלק מהסופרים להימנע, שכן לא רצו לספר בגנותה של ירושלים ולהוציא את דיבתה רעה.

כך קורה שמספר סופרים העדיפו שלא לעסוק כלל בנושא זה, או רק בצורה חלקית. זאב יעבץ, שחי בירושלים כשמונה שנים (1889-1897), והיה מעורב בחייה הציבוריים והתרבותיים, אינו כותב עליה דבר - פרט לשתי פתיחות בסיפורים "חרבות לאתים" ו"חמישה עשר באב", בהן מופיעים ירושלים כנקודת-מוצא בלבד. רוב יצירותיו הן על מושבות יהודה, אף-על-פי שהוא התגורר שם מספר חודשים בלבד. גם סופרי מושבה אחרים, כמו נחמה פוחצ'בסקי מראשון-לציון, או משה סמילנסקי מרחובות, כמעט ולא כותבים על ירושלים. סופרים אלה מעדיפים לעסוק בסביבה החדשה, ארועיה ומתיישביה; ואפשר לומר ששתי ארץ-ישראל לפנינו: ארץ-ישראל של המושבות וארץ-ישראל של ירושלים.

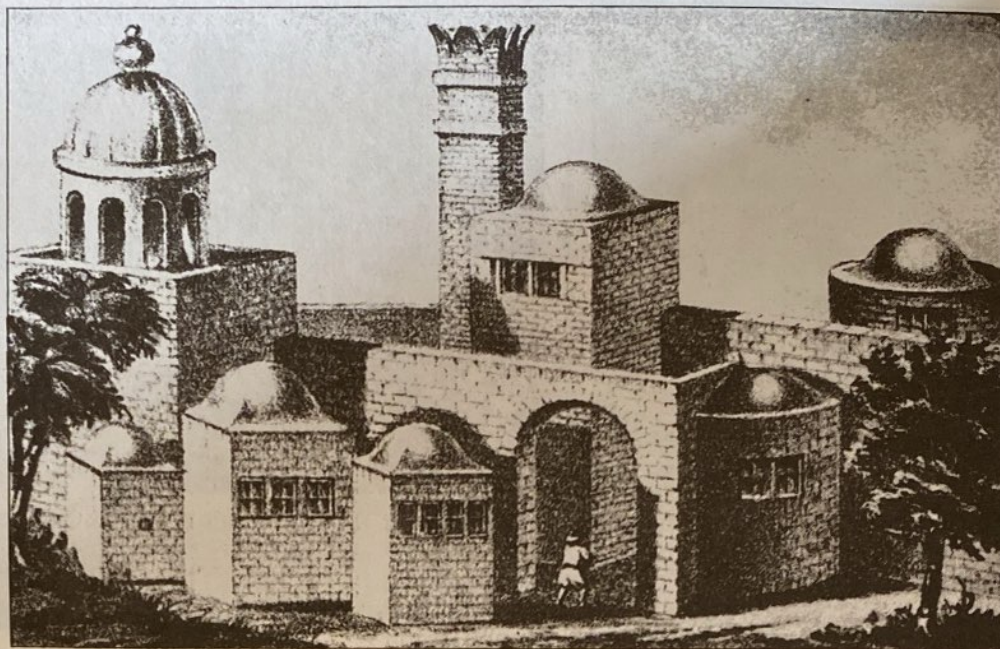
אולם, ישנם סופרים שאינם נרתעים מנושא זה, ודנים בו - במוקדם או במאוחר - על אף רגישותו. דוגמה מאלפת לכך היא ההתפתחות בהתייחסותו הספרותית של יהושע ברזילי-איזנשטדט, לירושלים. ברזילי-איזנשטדט, שהיה עסקן של חובבי-ציון ונסע בארץ לאורכה ולרוחבה, לא כתב על ירושלים עד שהתיישב בה בתוקף תפקידו כגזבר "בנק אנגלו-פלשתינה". מ-1887 ועד 1902, כחמש-עשרה

יחסם של בני העליה הראשונה לירושלים, כמו יחסם של בני העליות שבאו אחר-כך - לא היה אחיד: מצד אחד קיימת התלהבות והתרגשות למפגש עם עיר-הקודש, שהיהודים התרפקו עליה מאות בשנים והנה הם בתוכה, והיא ממשיה ומציאותית; אבל מצד שני ניכרת אצלם גם אכזבה למראה דמותה השוממה והעלובה ולמפגש עם תושביה החיים על ה"חלוקה".

רגשות מעורבים אלה מאפיינים גם את הספרות שנכתבה באותה תקופה. כך למשל הוא "מכתב ממראות הארץ" שנתחבר בשנת 1888 על-ידי ההסטוריון והסופר זאב יעבץ, בו הוא מתאר את פגישתו הראשונה עם ירושלים. בתחילה אין הוא יודע את נפשו מרוב שמחה והתפעמות: "כמעט לא מצאתי את לבבי להינשא בעגלה על אדמת-הקודש אשר דרכו בה רגלי אבותינו ואימותינו, נביאינו וכהנינו, מלכינו ושרינו", הוא כותב. אולם ככל שהוא מתקרב אל העיר, הולך לבו ומתחמץ: "פה רבתה השממה, כל עשב לא יצמח, ועל כל מראה עין ערמות אבנים מנופצות, כמו השאירה גם ירושלים עצמה זכר לחורבן כנגד הפתח". ולבסוף התדהמה הגדולה: "הלכתי עד אשר נשקפה אלי חומת ירושלים האבלה והקודרת. כאלמנתו של מלך... היתה עיר אלוהים בעיני. לפני גדולתך אעמוד ואבהל! המו מעי בקרבי. עוד גדלת, עוד רוממת, אך מה שוממת! ציון מדבר היתה, ירושלים שממה, קראתי וליבי ובגדי היו לקרעים".

סופר אחר מתקופה זו - יהושע ברזילי-איזנשטדט - לא רק כואב את כאב ירושלים, אלא גם מוחה, זועם ומתמרמר; בסיפור הראשון שלו "בשערי ירושלים" (1890), הנחשב גם כסיפור הראשון שנכתב בעליה הראשונה, מתאר ברזילי תפילה-בציבור ליד הכותל המערבי. וכך הוא מתאר את המעמד: "שריקת חתול אשר שמעתי באחרי עוררתני מהמון שרעפי בקרבי, נשאתי עיני ואראה ערבי מצורע ומגואל, לבוש קרעים ורגליו יחפות - מחקה את המתפללים בבזו ולעג, מעווה פניו ומוציא קול... מראה נאלח ונתעב כזה עוד לא חזו עיני, אם כי ראו למכביר בהרמס קודש בראש כל חוצות... לא האמנתי לראות כזאת בארץ-ישראל, בירושל-לים, בציון, במקום קדוש זה לעיני אלפי ישראל. למת תחושו בראותכם, כי... יחללו את הקודש וילעגו לתפילתנו?... מדוע לא יבקשו מהרשות שוטרים לשמור עליכם מפני לעג הנבזים?"

וכך גם שואלים סופרים אחרים מה לירושלים העזובה

בדברינו אלה נרע לארצנו תחת אמרנו להיטיב לה... חפץ נחפץ כולנו בכבוד ירושלים. אך לא בזה יגדל כבודה כי נקרא בקול: ירושלים כגן-עדן ויושביה כמלאכי אלוקים... ועלינו החובה להודיעם כל ענייני הארץ וכל דבר עירנו... וכאשר יוסיפו אחינו בחוץ-לארץ לדעת את ארצנו לכל משפטה, כן יוסיפו לאהבה אותה. כי איך יאהב אדם דבר אשר לא ידע?"

לפי גישה זו נוהגת גם חמדה בן-יהודה בסיפוריה. גם היא מאמינה שכל המטייח את מצבה האומלל של ירושלים במילים יפות, אינו מוסיף לה כבוד. יש לספר עליה את כל האמת, וככל שידעו עליה יותר, הן על גילוייה החיוביים והן על גילוייה השליליים, כן יאהבו ויכבדו אותה יותר. לפיכך, יחד עם הגילויים החיוביים, אין חמדה בן-יהודה מסתירה את גילוייה השליליים של ירושלים. הגילויים החיוביים מצטיירים בדרך כלל בסיפורים הלקוחים מהווי העדות השונות בירושלים, כמו הסיפור "הקדיש" החושף יחסים מורכבים בין אם ובנה היחיד הנערץ עליה – ניסים מרקדו. או הסיפור "בשביל מה אנו חיים", המתמקד בתימניה ישישה בשם חממה, שלמרות שכל בניה ובנותיה עברו ליפן, היא ממשיכה להיאחז בירושלים גם כשהיא בודדה ומחוסרת כל. או הסיפור "החסיד", המצייר אב ספרדי שבנו הפך למלומד בינלאומי, אבל האב מחריס את הבן כיוון שזה עזב את הארץ והפנה את כישוריו מלימודי-קודש ללימודים כלליים.

ואילו הגילויים השליליים: אלה באים להתריע על הבעות רות בקרב יהודי ירושלים (כמו בסיפור "לולו"), מוקיעים את חיי הישוב הישן על השמרנות שבהם (כמו בסיפורים: "ישראל" או "הבוגדת"); וכן מצביעים על מסכת היחסים המתוחים בין יהודים לערבים (כמו בסיפור: "קדירת האר"ז").

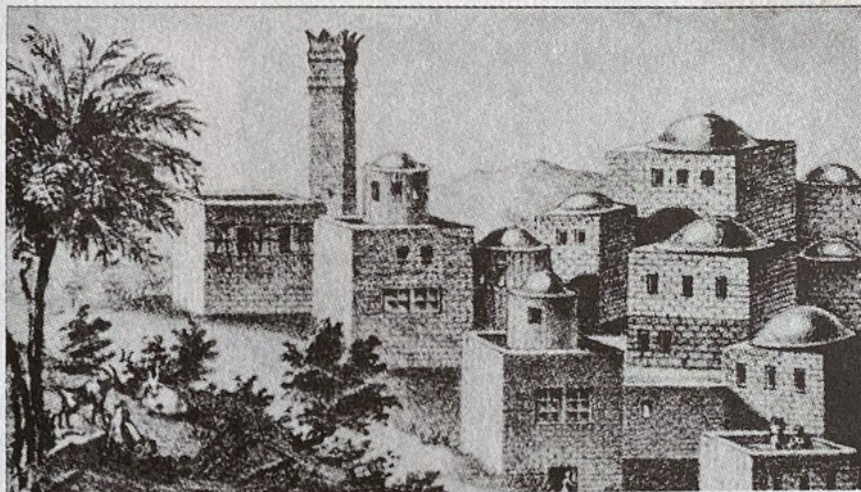
בין הגישה המתונה של לונץ לבין הגישה הקיצונית של חמדה בן-יהודה, עומד יהושע ברזילי. ברזילי מנסה לכתוב על ירושלים בדרך-ביניים, בה הביקורת והאהבה משמשות זו לצד זו. לפיכך כשמתאר ברזילי את הנחשלות והבערות בירושלים, הוא מתאר אותן תוך הבנה ודאגה, כמו בסיפור "לחם ומים" המפגיש את הקורא עם שכונת-הפחים העגומה "ביות אל טינקה". וגם כשמוקיע ברזילי את הישוב הישן על התנגדותו לרעיון הציוני, הוא מוקיעו מתוך תחושה של שותפות עמו, כאילו רוצה לומר: אחרי הכל כולנו יהודים

שנה בהן חי ברזילי בארץ וכתב את סיפוריו, הוא התייחס לירושלים אך ורק בסיפור הראשון שלו, ואילו כאשר עבר להתגורר בירושלים, לקח חלק בענייניה, ונכנס ויצא בין תושביה, רק אז היה גם לסופר-ירושלים.

אברהם-משה לונץ היה חוקר ארץ-ישראל, ובסיפוריו על ירושלים הוא בוחר לספר עליה מההבטים ההיסטוריים שלה. הסיפורים שהוא מפרסם בכתב-העת שלו "לוח ארץ ישראל" (כמו "מסביב לירושלים"), הם סיפורי-תור. המחבר מתאר קבוצת מטיילים היוצאים לסייר בירושלים ובסביבותיה, על כל ההרפתקאות הקורות אותם בדרך. באמצעות סיפור זה מגיש לונץ שפע של ידע על אתרים חשובים בתולדותיה של ירושלים, על הצמחים והאילנות שבה, וכן על אגדות שונות השזורות סביבה.

בתו חנה לונץ-בולוטין, נוקטת דרך דומה, אלא שהיא מפתחת את העלילה כך, שהאתרים הירושלמיים לא רק מסבים ידע והנאה לגיבור-המטייל, אלא יש בהם כדי להשפיע ולהכריע על גורל חייו בעתיד ("זכרון ירושלים"): התייר – הדוקטור אדולף לוינזון – שהיה מתבולל ומתנגד מושבע לתנועה הציונית, משתנה מן הקצה אל הקצה. דוקטור לוינזון בא לירושלים מגרמניה אך ורק כדי למלא את צוואת אביו המנוח שביקש להיקבר בהר-הזיתים. אבל כאן הוא נפגש עם המורה הירושלמי – דוקטור שלמון, והמורה מתלווה אליו לסיור בירושלים. בעקבות סיור זה הופך דוקטור לוינזון לאוהב-ציון נלהב, המחליט לתקוע יתד במקום, ולבנות כאן את ביתו.

נראה שגם לונץ וגם בתו משתדלים שלא לבוא לידי עימות עם הבעיות השנויות במחלוקת של ירושלים, והם יוצרים "סיפורים לאומיים" המדגישים רק את הבטיה המרתקים של העיר. לא כן חמדה בן-יהודה. כעיתונאית וכסופרת אין היא נרתעת מעימות, ובכל דרך היא משתפת פעולה עם בעלה – אליעזר בן-יהודה – היוצא למלחמת חורמה בישוב הישן (כפי שהיא נקראת בלשוננו: "המלחמה להשכלה"). רבים האשימו אז את אליעזר בן-יהודה שבמלחמתו זו, המתנהלת רובה ככולה מעל דפי העתונות שלו, הוא הוציא את כבסיה המלוכלכים של ירושלים החוצה. בן-יהודה לא הסכים עם מאשימיו, ובמאמר בשם "כבוד ישראל" (1888) הוא יוצא להגן על השקפתו בכתבו: "יש מבני עירנו המתלוננים עלינו... כי חלל נחלל בדברינו כבוד ירושלים בעיני אחינו בחוץ-לארץ. ויש מוסיפים כי

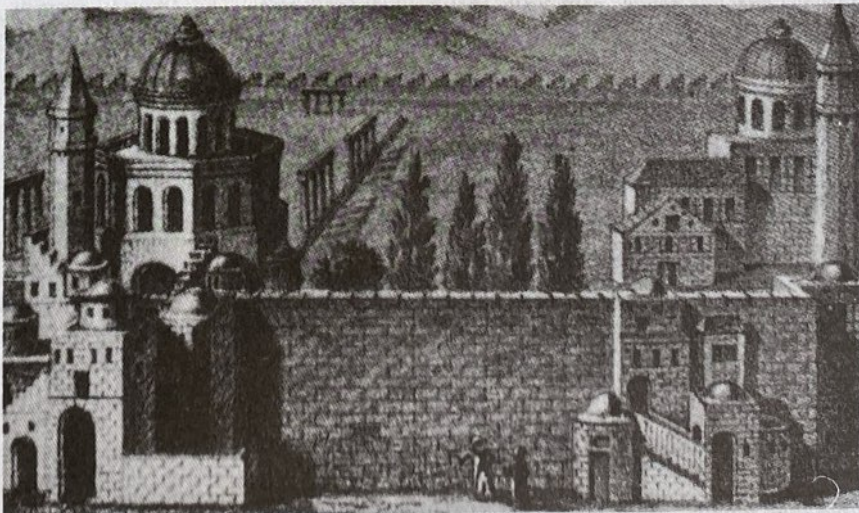
מוצעות הצעות בלבד, הרי בסיפוריו הוא מרשה לעצמו להציג אותן כאילו כבר התגשמו, וכיד הדמיון הטובה עליו ממש הסופר את חלומות העסקן. כפי שצויין קודם, לא מפסיק ברזילי להטיף לגישור בין הישוב הישן לבין הישוב החדש, ובסיפור "סל הענבים" הטפה זו נהיית מציאות: תמר, בתו של ר' שמעריל המלחי, שהוא אחד מקנאיה התקיפים של ירושלים, משתדכת, ללא ידיעת אביה, ליהודה האיכר מהמושבה אלמונה. מובן שעם היוודע לר' שמעריל דבר השידוך, הוא מתנגד לו בחמת-זעם, אלא שכאשר הוא מגיע בסופו של דבר אל המושבה, הוא מחליף דעתו ולבסוף, מהלל ומשבח את המושבה ונותן ברכתו לזוג. בסיפור "יער הלבנון", מתגשם חלום אחר שלו: ירושלים הופכת לעיר ירוקה ופורחת. בסיפור זה מגלגל ברזילי את קורותיו של שתיל-ארז מן הלבנון שניטע בלב ירושלים. השתיל מכה שורש בעיר, מצמיח נצרים רבים, וירושלים כולה הופכת לעיר-גנים טובלת ביערות ובחורשות. בסיפור "הבכיה" מתאר ברזילי איש-פלאי הלבוש במעיל-צדקה, אשר לפי נבואת ישעיהו (בפרק ס"א), הוא המיועד לבשר את בשורת הגאולה. ואמנם לאחר שמבול של בכי ודמעות שוטף את ירושלים ומטהר בה כל חלקה רעה, זורחת לפתע השמש ומאירה את האיש עוטה-המעיל המכריז על התחיה הקרובה ועל התחדשות העם.

וכך נוצרה קשת מגוונת של יצירות המגלות את פני ירושלים של תחילת המאה, האכזבה ממנה, התקוות והחלום מות.

החיים בארץ-ישראל. כך שבסיפור "המקום", בו מתגנב איש-הישוב-הישן אל מקום המקדש בהר-הבית, אל מסגד עומר (מעשה אסור מבחינה דתית), הוא מתפלל לא רק כדי להעביר את רוע הגזירות בימי הפוגרום בקישינוב (1903), אלא גם למען עליה גדולה של יהודים לארץ.

מה שמכאיב לברזילי יותר מכל הוא החיץ שנוצר בארץ-ישראל בין המושבות לבין ירושלים, ושבעקבותיו מוסיג הישוב החדש מן העיר הקדושה ואפילו מתעלם ממנה. בסיפוריו הוא מחפש גשר והתפייסות, וכעסקן הוא מציע גם תכניות מעשיות. ואכן, בשנת 1913 מייסד יהושע ברזילי חברה שכל עניינה הוא להרים את קרנה של ירושלים בעיני יהודי הארץ ובעיני יהדות העולם. בחוברת (בשם "ירוש-לים") היוצאת לכבוד מאורע זה, משתתפים סופרים ונכבדים מזרמים שונים (כמו הרב קוק, א.ז. רבינוביץ, מנחם שיי-נקין, ר' בנימין, ד"ר בוגרשוב, דויד ילין ואחרים), כשהכל תובעים לשקם את ירושלים מבחינה כלכלית, ולשפר אותה מבחינה איכותית סביבתית. יתרה מזו, באותן שנים נתעורר רה תחרות על הנהגת-הישוב בין יפו לירושלים. ברזילי, כמו שאר המשתתפים קובע, כמובן, כי על ירושלים להשאר העיר-המנהיגה. קובלנה כבדת-משקל מופיעה כמשפט-פותח במאמרו כאן "לתקנת ירושלים"; קובלנה המתריעה כי "מיום שזכרנו את ציון, שכחנו את ירושלים". דהיינו: מיום שהרעיון הציוני החל לכבוש את לב העם וההתיישבות החדשה הכתה שורש בארץ-ישראל, גברה הדחיה וההתנכרות לירושלים.

אבל בעוד שבמאמריו ובתכניותיו לשינוי פני ירושלים

הציורים מספרו של
"הוסף שוארץ" תבואות הארץ